

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни
«МЕТОДОЛОГІЯ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА
МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТИЛЮ»
(ОК.4)
*обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти***

Галузь знань – 08 «Право»

Спеціальність – 081 «Право»

**за темою
СТРУКТУРА І ЛОГІКА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2022 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол № 9 від 28.09.2023

Розглянуто на засіданні кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ *(протокол від 29.08.2023 № 8)*

Розробники:

Доцентка кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидатка філол. наук, доцентка – **Перцева В. А.**

Рецензенти:

1. Доцентка кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Національної академії Національної гвардії України, кандидатка філологічних наук, доцентка – **Чупрінова Н. Ю.**

2. Завідувач кафедри українознавства факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філологічних наук, професор – **Чорний І. В.**

План

1. Загальна логіка наукового дослідження
2. Загальне ознайомлення з проблемою дослідження
3. Формулювання теми дослідження
4. Визначення об'єкта й предмета дослідження
5. Формулювання мети дослідження
6. Постановка завдань дослідження

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень. : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
2. Гуроров О. І. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2017. 272 с.
3. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навчальний посібник / уклад. Чорний І.В., Перцева В.А., Голопич І.М. Харків, ХНУВС, 2019.
4. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю : Практикум : навчальний посібник / уклад. І. М. Голопич, О. Б. Оверчук, В. А. Перцева. Харків : ХНУВС, 2021. 218 с.
5. Основи методології та організації наукових досліджень. : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
6. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Харків : ХНАМГ, 2011. 76 с.

ЗАГАЛЬНА ЛОГІКА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність наукового пошуку насамперед обумовлюється послідовністю дослідницьких кроків, які повинні привести до істинних результатів, тобто **логікою наукового дослідження**. Розуміння логіки наукового пошуку саме як логіки пошукової діяльності дозволяє чітко визначити її специфіку.

У широкому плані **логіка пошукової діяльності** охоплює багато факторів, що впливають на спрямованість дослідницького процесу:

- ✓ стан і характер самого об'єкта дослідження;
- ✓ первинну позицію й настанови дослідника;
- ✓ умови дослідницької діяльності;
- ✓ вплив зовнішнього соціокультурного середовища тощо.

Логіка пошукової діяльності є *різноплановою*, оскільки науковий пошук може бути представлений через різні аспекти. Якщо брати до уваги *етапи наукового пошуку*, то існує своя логіка у висуванні й обґрунтуванні проблеми, послідовному переході від одного етапу до іншого, в детермінованій ролі проблеми щодо знайденого рішення й зворотний вплив результату на поставлення проблеми тощо. Якщо ж пошуковий процес розглядати з точки зору об'єкта дослідження, то логіка пошуку буде формуватись за допомогою виявлення логіки об'єкта, його зв'язків і відносин. Пошукову діяльність здійснює суб'єкт (вчений), який має свідомо визначений план діяльності, що

залежить від вихідних позицій і принципів, інтелектуального потенціалу й наявних пізнавальних засобів.

На логіку пошукового процесу можуть також впливати **позанаукові чинники** – соціальні та економічні умови, культурні традиції, політична система. Ці фактори мають свою динаміку, свою логіку розвитку. Отже, логіка наукового пошуку формується через взаємодію суб'єктивних й об'єктивних, наукових і позанаукових чинників.

Існують також інші аспекти пошукового процесу. Кожен із них є відносно самостійним, має свій комплекс зв'язків і відносин, а отже, свою логіку. Логіка кожного окремого аспекту взаємодіє в комплексному процесі пошукової діяльності, тому логіка пошукового процесу виявляється *логікою кооперативного процесу*, у якому існують і взаємодіють різні *субпроцеси*.

Логіка зв'язків і відносин складається незалежно від свідомості, намірів та установок суб'єкта наукової діяльності. Вона впливає на пошуковий процес і може спрямувати дослідника на правильний або хибний шлях. Різні зовнішні умови, випадкові обставини теж можуть позитивно або негативно впливати на дослідницький процес.

Важливу роль у здійсненні наукових відкриттів грає, наприклад, *випадковість*. Так, хіміку Августу Кекуле відкриття формули бензолу підказала побачена ним побутова ситуація: вулицею везли до цирку клітку з мавпами, які хапалися лапами один за одного й раптом утворили кільце. Як наслідок, учений здогадався, що формула бензолу повинна бути кільцевою.

Зазвичай успіх приходить до дослідника, який відкритий до сприйняття чогось незвичайного, що виникає навіть поза його намірами в процесі пошукової діяльності. Пошуковий простір повинен бути доступним для впровадження в нього різних факторів зовнішнього середовища, які можуть вплинути на логіку дослідження, правильно його скоординувати.

Отже, логіка наукового пошуку – неоднорідний за своїм змістом аспект логіки наукового дослідження. У ній логіка суб'єктивного й об'єктивного характеру взаємопов'язана з компонентами гносеологічної (пізнавальної) й негносеологічної природи. Різноманітність логіки пошукового процесу робить її логікою стохастичного процесу, що ймовірно розвивається. Результатом наукового пошуку є висунення *гіпотези*, яка становить не правдиве, а вірогідне знання.

Стохастичний характер логіки наукового пошуку висуває особливі **вимоги до вченого**. Він не повинен вважати безпомилковою вибрану ним логіку пошуку. Дослідникові треба до певної міри сумніватися в її правильності. У науковій роботі потрібно зберігати *свободу ідей* і завжди бути готовим до того, що норми й принципи, яких вчений довгий час дотримувався, згодом можуть виявитися неадекватними для вирішення поставлених перед ним нових завдань. Учений повинен брати до уваги й той факт, що крім логіки відомого йому явища в пошуковому процесі може проявити себе логіка явища йому невідомого. На думку А. С. Майданова, справжній фахівець повинен вчасно помічати прояви нової логіки й перевести дослідження на шлях, який вона підказує. Отже, у складному, суперечливому характері логіки пошукового

процесу, її динамічному розвитку, у гнучкій, неоднозначно орієнтованій позиції дослідника яскраво й багатогранно проявляється діалектика цього процесу.

Конструювання логіки, яка втілює стратегію пошуку, – це складний процес, який не тільки передує, а й супроводжує весь процес наукового дослідження, адже характер і послідовність кроків багато в чому формуються саме завдяки отриманим вже під час роботи результатам і складнощам. Проте основну роботу з конструювання логіки наукового дослідження необхідно виконати на початку роботи, спираючись на принцип моделювання кінцевого результату й приблизні уявлення щодо тих етапів дослідження, які зможуть забезпечити його досягнення.

Традиційно виділяють **три етапи конструювання** логіки дослідження: постановчий, власне дослідницький й оздоблювально-впроваджувальний.

Перший етап (**постановчий**) – від вибору теми до визначення завдань і розробки гіпотези – значною мірою здійснюється за загальною для всіх досліджень логічною схемою (проблема – тема – об'єкт – предмет – наукові факти – вихідна концепція – провідна ідея й задум – гіпотеза – завдання дослідження). Логіка цієї частини наукового пошуку, хоча й не є стовідсотково однозначною, але все ж значною мірою рекомендованою.

Логіка ж другого етапу роботи, **власне дослідницького**, рекомендована лише загальною, вона досить варіативна й неоднозначна (відбір методів – перевірка гіпотези – конструювання попередніх висновків – їх випробування й уточнення структури кінцевого висновку).

Найбільш однозначною є логіка третього етапу дослідження – **оздоблювально-впроваджувального**. Вона містить апробацію (обговорення висновків, їх презентацію перед громадськістю), оформлення роботи (звіти, доповіді, книги, дисертації, рекомендації, проєкти тощо) й практичне впровадження результатів.

У кожному дослідженні бажано знайти єдиний оптимальний варіант *послідовності пошукових кроків*, виходячи з характеру проблеми, предмета й завдань дослідження, рівня оснащення роботи, можливостей дослідника та інших факторів, а також визначити логіку й характер викладення результатів з урахуванням підготовленості та інтересів адресата. Зрозуміло, що логіка кожного дослідження специфічна, оригінальна. Наше завдання – окреслити ті загальні підходи, які дозволять виявити інваріантні елементи будь-якої наукової роботи, а також показати, як ці елементи функціонують у всіх наукових дослідженнях.

ЗАГАЛЬНЕ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРОБЛЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові дослідження мають різний професійний рівень, і те, як їх автор уміє вибрати проблему й наскільки правильно він цю проблему розуміє й оцінює з точки зору актуальності, соціальної значущості, економічної й комерційної важливості, характеризує його наукову зрілість і відповідний рівень професійної підготовленості до практичної діяльності.

Будь-яке наукове дослідження проводиться для того, щоб здолати певні труднощі в процесі пізнання нових явищ, пояснити раніше невідомі факти або виявити неповноту раніше виявлених способів пояснення відомих фактів.

Для успішного вирішення обраної **наукової проблеми** дослідник повинен передусім мати якнайповніше уявлення про все те, що вже було зроблено його попередниками в цій галузі. Наукова проблема завжди виникає тоді, коли старе знання вже виявило свою неспроможність, а нове знання ще не набуло розвиненої форми.

Отже, наукова проблема – це суперечлива ситуація, що вимагає своєчасного вирішення. Така ситуація найчастіше виникає в результаті відкриття нових фактів, які не вкладаються в коло минулих теоретичних досліджень й уявлень, тобто коли жодна з сучасних теорій не може пояснити недавно виявлені факти.

Правильне й точне формулювання наукової проблеми має важливе значення, оскільки це дозволяє визначити як стратегію дослідження загалом, так і напрям окремого наукового пошуку. Не випадково дослідники вважають, що сформулювати наукову проблему – означає показати вміння відокремити головне від другорядного, з'ясувати те, що на цей час відомо й що дотепер не відомо науці про предмет наукового дослідження.

Етап **ознайомлення** зі станом обраної для наукового дослідження **проблеми** передбачає виконання низки дій:

- ✓ виділення знань, які отримали загальне визнання науковим товариством і перевірені часом та на практиці;
- ✓ виділення питань, які недостатньо розроблені й потребують наукового обґрунтування (дискусійні питання);
- ✓ виділення нерозв'язаних питань, що зафіксовані в першоджерелах, запропоновані практикою або виникли в процесі постановки проблеми.

Виконання перелічених вище заходів дає дослідникові змогу усвідомити *зміст* проблеми, її *значущість* та *зв'язок* із загальними тенденціями розвитку досліджуваного предмета, його об'єктами, загальними закономірностями науки, що його вивчає.

Огляд стану опрацювання проблеми дає **можливість**:

- ✓ провести якісний і кількісний аналіз обраної проблеми;
- ✓ обґрунтувати предмет дослідження;
- ✓ визначити суперечності між теоретичним обґрунтуванням й практичною реалізацією предмета дослідження;
- ✓ виділити прогресивні тенденції, шляхи, форми, методи й способи вирішення поставлених завдань;
- ✓ визначити межі проведення дослідження, окреслити умови й вимоги до його здійснення та можливого використання результатів.

Результати ознайомлення зі станом наукової проблеми допоможуть з'ясувати: чи обрана наукова проблема вже вивчена, описана й отримала широке науково-практичне застосування. У такому разі вивчення стану проблеми запобігає подальшій даремній роботі над вирішенням уже дослідженого завдання.

Може статися й так, що обрана для дослідження проблема вивчена не повністю, деякі її питання досліджено поверхово й побіжно. До того ж дослідник може й не погодитись із деякими положеннями раніше проведених досліджень. Тому наявні в друкованих джерелах відомості не можуть бути перепорою для проведення нового дослідження, їх докладне вивчення може викликати потреби в певних змінах попередньо сформульованої назви проблеми (теми) дослідження.

Отже, на стадії ознайомлення зі станом проблеми дослідження вивчають усі критерії її вибору, після чого остаточно вирішують – вносити тему до плану науково-дослідних робіт цього закладу чи ні.

Ознайомленню зі станом проблеми сприяє насамперед **вивчення опублікованих наукових праць**, що здійснюється переважно відразу після визначення ідеї та наукової гіпотези. Такий підхід дає можливість краще розкрити стан обраної проблеми, оскільки джерела основних її положень фактично завжди закладено в попередніх наукових дослідженнях.

Вивчати стан проблеми доречно починати з ґрунтовної публікації (це може бути монографія, дисертація, тематичний збірник наукових праць), яка є близькою до обраної для дослідження проблеми. Під час ознайомлення з нею може виявитись, що в тексті, у посиланнях та у переліку використаної літератури наведено праці, що потрібні для подальшого опрацювання з метою ознайомлення зі станом обраної для дослідження проблеми.

ФОРМУЛЮВАННЯ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вибір теми – найважливіший і найвідповідальніший етап будь-якого наукового дослідження. **Тема** – це коротке й чітке формулювання суті наукової проблеми (або її частини), яку передбачається розв'язати в дослідженні.

Заведено вважати, що правильно вибрати тему – це майже наполовину забезпечити успішне її виконання. Тема наукового дослідження повинна бути актуальною, відрізнятися новизною, спрямувати науковий пошук у галузь життєво важливих, ще не розв'язаних проблем і питань сучасної науки й практики.

Актуальність і відповідність науково-практичним вимогам – серйозний критерій під час вибору теми дослідження. Штучні, відірвані від життя теми наукового дослідження не виправдовують себе з точки зору сучасних запитів наукової та професійної діяльності. Вибираючи тему дослідження, необхідно обов'язково враховувати й суб'єктивний фактор. Особистий інтерес, наявний позитивний досвід роботи в вибраному тематичному напрямку є потужним стимулом, що мобілізує енергію дослідника й гарантує досягнення ним необхідних результатів.

Традиційно розрізняють три **види тем**:

- ✓ теми, що виникають у результаті розвитку проблем, над якими працює певний науковий колектив;
- ✓ ініціативні теми;
- ✓ теми на замовлення.

Процес формулювання теми дослідження охоплює декілька **етапів**:

1. вибір теми;
2. обґрунтування теми;
3. уточнення й конкретизація теми;
4. формулювання назви теми;
5. затвердження теми.

Вибираючи тему наукового дослідження, можна скористатися такими загальними **правилами**:

- дослідити стан наукових розробок;
- ознайомитись із новими результатами досліджень у суміжних галузях науки;
- оцінити стан розроблення методів дослідження;
- здійснити перегляд відомих наукових рішень за допомогою нових методів, із нових теоретичних позицій, під новим кутом зору, на найвищому рівні з урахуванням нових, істотних наукових фактів.

Можна визначити комплекс обов'язкових **вимог до вибору й формулювання** теми наукового дослідження:

- ✓ **актуальність** (новизна, зв'язок із життям суспільства, врахування соціальних потреб у розв'язанні назрілих суперечностей);
- ✓ **конкретність** (реальне існування об'єкта дослідження, його предметна визначеність, ясність, чіткість і точність визначення);
- ✓ **проблемність** (наявність у темі проблемного аспекту, що полягає в необхідності знайти способи й механізми розв'язання проблеми);
- ✓ **визначеність понять** (неможливість вживання двозначних, багатозначних і нечітких дефініцій);
- ✓ **стильність** (лаконічність формулювання теми в поєднанні зі змістовною місткістю).

Отже, тема обов'язково повинна бути **актуальною**, тобто важливою, такою, що вимагає швидкого рішення. Це вимога – одна з основних. Чітких критеріїв для встановлення рівня актуальності немає. Так, порівнюючи дві теми теоретичних досліджень, ступінь актуальності може оцінити обізнаний вчений цієї галузі або науковий колектив. Оцінюючи актуальність практичних наукових розробок, помилок не виникає, якщо більш актуальною визнається тема, що в майбутньому забезпечить, наприклад, більший економічний ефект.

Тема повинна розв'язувати **нові наукові завдання**. Новизна – це ознака, яка характеризує отримані результати й загалом проведення наукових досліджень поняттям «вперше». Це означає, що тема в такому формулюванні ніколи раніше не розроблялась і не розробляється зараз, тобто дублювання фактично неможливе. Дублювання допускається тільки в тому випадку, коли за завданням керівних організацій подібні теми розробляють кілька колективів із метою розв'язання найважливіших наукових проблем в найкоротші терміни.

Отже, виправдане дублювання теми (розробки) наукового дослідження іноді може бути однією з вимог.

З кожним роком межа між теоретичними й практичними дослідженнями майже зникає. Проте, вибираючи тему, новизна повинна бути не практичною, а

теоретичною, принципово новою. Все, що вже відомо, не може бути предметом наукового дослідження.

У науковій методології виділяють три **ступені новизни**:

1. *перетворення* відомих фактів, їх глобальна зміна (характеризуються принципово новими в цій галузі знаннями, які не просто доповнюють уже відомі твердження, а становлять щось самостійне);
2. *розширення*, доповнення відомої інформації (новий результат розширює відомі теоретичні або практичні знання, доповнює їх без зміни сутності);
3. *уточнення* відомих тверджень (новий результат конкретизує окремі відомості, що стосуються лише окремих випадків).

Тема має бути **значущою**. Для наукових досліджень така вимога є тим елементом, який визначає престиж теоретичної вітчизняної науки й становить фундамент для практичних досліджень.

Тема наукових досліджень повинна **відповідати профілю наукового колективу**. Кожний науковий колектив має свою спеціалізацію, кваліфікацію, компетентність. Така визначеність дає свої позитивні результати, підвищує теоретичний рівень досліджень. Проте необхідно уникати крайнощів. Монополізм у науці є неприпустимим, інакше зникає елемент змагальності. У колективних дослідженнях широкого значення набувають критика, дискусії, обговорення наукових проблем і тем. У процесі дискусії з'являються нові, ще не розв'язані актуальні завдання різного рівня складності, значущості, обсягу.

Практична значущість вибраної теми залежить від характеру конкретного наукового дослідження.

Вона може полягати:

- ✓ у наявності актів про практичне впровадження результатів дослідження;
- ✓ використанні наукових результатів у навчальному процесі закладів освіти;
- ✓ участі в розробленні державних і регіональних програм розвитку певної галузі народного господарства;
- ✓ використанні результатів для підготовки нових нормативних і законодавчих актів.

Отже, вибір теми наукового дослідження потребує індивідуального підходу. Проте існують загальні правила, яких варто дотримуватись:

По-перше, бажано вибирати тему, до якої здобувач найкраще підготовлений, з якої вже щось ним написано, зібрано літературний чи фактичний матеріал тощо.

По-друге, вибираючи тему наукового дослідження, доцільно ставити вузькі за характером завдання, оскільки тема повинна бути глибоко опрацьована.

По-третє, не варто обирати тему, якщо відомо, що над нею вже працюють. У науці достатньо тем, що потребують спеціального дослідження. Якщо ж таке сталося, то доречно уточнити саме свій аспект її розгляду та дослідження.

Вибір теми завершується формулюванням *назви наукового дослідження*. Назва наукової роботи повинна:

- ✓ бути короткою й конкретною (від 5 до 9 слів);
- ✓ адекватно відбивати зміст;
- ✓ окреслювати найважливіші категорії, що виражають якісні характеристики наукової проблеми;
- ✓ вказувати на мету/предмет наукового дослідження.

ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА Й ПРЕДМЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Грамотний підхід до визначення ключових аспектів наукової роботи багато в чому зумовлює її успіх. Розпочавши написання наукової роботи, дослідник натрапляє на труднощі під час визначення *об'єкта вивчення*.

Попри те, що визначення понять можна легко відшукати в словнику, труднощі з самотійним виділенням об'єкта дослідження в авторів наукових робіт виникають досить часто. Поняття об'єкта ширше, тому визначити його у своєму дослідженні зазвичай буває простіше, ніж *предмет дослідження*. Об'єкт має безліч властивостей і сторін для вивчення. Щоб правильно визначити об'єкт дослідження, необхідно відповісти на питання: «Що є носієм проблемної ситуації та підлягає дослідженню?», «Що розглядається?».

Об'єктом наукового дослідження є явище або предмет, що існує в матеріальному світі незалежно від свідомості людини, і на яке спрямовано його пізнання або діяльність. Простіше кажучи, об'єкт – це та частина всього наукового пізнання, з якою працює дослідник, *наприклад*:

- ✓ суспільні відносини;
- ✓ державні відносини;
- ✓ службові стосунки;
- ✓ публічно-правові відносини;
- ✓ діяльність суб'єктів суспільних відносин.

У науковій роботі об'єкт тісно пов'язаний з *темою дослідження*, але не повторює її. Чітке розмежування понять «об'єкт» і «предмет» у науковій роботі, їх правильне формулювання – це обов'язкові критерії компетентності дослідника й грамотності його наукового дослідження.

Предмет дослідження – це окрема властивість об'єкта, питання або проблема, яка перебуває в його межах. Будь-яка наукова робота не може охоплювати весь об'єкт для вивчення. Тому необхідно виділити конкретну сторону, на яку буде спрямована діяльність дослідника. Окреслюючи предмет вивчення, слід відповісти на питання: «Що конкретно вивчається?». Предметом наукового дослідження переважно можуть виступати:

- ✓ факти, закони, політико-правові доктрини;
- ✓ окремі правові норми чи їх сукупність;
- ✓ чинне законодавство;
- ✓ наукові публікації в галузі, що вивчається;
- ✓ наукові знання, теоретичні уявлення про стан і шляхи розвитку проблеми, що вивчається,
- ✓ причини та умови правопорушень.

Отже, у предметі відбувається уточнення об'єкта або його конкретизація.

Об'єкти наукового дослідження зазвичай поділяють на групи за певними критеріями з метою вивчення та наукового узагальнення:

1. За науковими рівнями:

- теоретичні;
- емпіричні.

2. За ступенем складності:

- прості;
- складні.

Теоретичні об'єкти наукового дослідження є результатом досягнення синтезу знань (у формі наукової теорії: дія закону попиту та пропозиції, закону вартості, подвійності фактів господарського життя підприємства).

Емпіричні об'єкти наукового дослідження зорієнтовані на безпосереднє вивчення явищ. Емпіричні об'єкти поділяють на натуральні (фізичні), які існують у природі незалежно від волі та свідомості людей, і штучні (технічні), які створюються в результаті людської діяльності.

Прості об'єкти наукового дослідження зазвичай складаються з кількох елементів, а **складні** – мають невизначену структуру й вимагають виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу. До того ж розрізняють матеріальні, енергетичні й інформаційні фактори впливу.

Поширеними є також методи *класифікації об'єктів* наукового дослідження за **наявністю та відсутністю ознак**, а також за їх **видозміною**. Такий поділ об'єктів дає змогу виділити їх дві групи, з яких одна має певну властивість, а друга – не має. Цей поділ може бути деталізований у межах кожного класу об'єктів. Класифікація об'єктів за видозміною ознак передбачає виділення сукупностей об'єктів, у кожній з яких загальна для всіх ознака виявляється особливим чином.

Вивчення факторів, що зумовлюють *розвиток об'єкта* наукового дослідження, дає змогу схарактеризувати його навколишнє середовище – усе те, що оточує об'єкт наукового дослідження й впливає на його елементи. Результати наукового дослідження значною мірою залежать від повноти й глибини вивчення впливу середовища на об'єкт наукового дослідження.

Об'єкти, що вивчаються у науковій роботі, розглядаються у процесі їх діалектичного розвитку, у взаємозв'язку й взаємозумовленості, оскільки явища природи та технічні системи не існують окремо.

Характерною ознакою сучасної науки є **системний підхід до вивчення** об'єктів дослідження. Це означає, що останні розглядають не ізольовано, а як складне ціле, виявляють не тільки структуру й властивості об'єкта, але й зв'язки його частин, підсистем, їх функції, встановлюють його взаємозв'язок із навколишнім середовищем, тобто об'єкт дослідження вивчають як частину більш загальної системи.

Предмет наукового дослідження містить у себе ті сторони й властивості об'єкта, які в найповнішому вигляді характеризують досліджувану проблему (розбіжності, що в ній приховуються) й підлягають вивченню. Наприклад, причини неуспішності в навчальному закладі – це предмет дослідження. Він

становить концентроване вираження взаємозв'язку соціальної проблеми й об'єкта дослідження.

Предмет дослідження – найбільш істотні властивості й відносини об'єкта, пізнання яких є особливо важливим для розв'язання проблеми дослідження. Визначення предмета залежить як від властивостей об'єкта й характеру окреслених проблем, так і від рівня наукових знань, наявних дослідницьких засобів, якими володіє вчений. Формується на підставі аналізу властивостей й ознак об'єкта дослідження, але не збігається з ним.

Отже, один і той же об'єкт може вивчатися для розв'язання різних проблем і передбачати безліч предметів дослідження.

Предмет дослідження встановлює пізнавальні кордони, в межах яких вивчається конкретний об'єкт в цьому дослідженні. Правильний вибір предмета забезпечується суворим формулюванням проблеми, системним аналізом об'єкта. Якщо проблему дослідження не виявлено досить чітко, для встановлення предмета необхідно пошукове дослідження.

Предмет дослідження – це центральне питання проблеми. В одній і тій проблемній ситуації, на одному й тому ж емпіричному об'єкті можуть виділятися різні її аспекти, які будуть предметом дослідження.

Розподіл предмета й об'єкта дослідження – гносеологічна проблема. Вона утворюється там, де більше не працює методологічний запит на застосування визначених понять, а також там, де об'єкт науки, з яким пов'язана наукова робота, ще не відокремлений і не доведений.

Різниця між об'єктом і предметом дослідження з'явилась у процесі вивчення гносеологічної сфери. Вивчаючи світ або будь-які його аспекти, дослідник формує незалежні поняття щодо дійсності, яка його оточує. Кожний наступний науковець насамперед повинен опрацювати вже сформовану в суспільстві сукупність знань, що представляє цей об'єкт.

Отже, сукупність знань буде предметом дослідження.

Визначаючи схожості й відмінності між окремими об'єктами реального світу, дослідник відокремлює невідповідні об'єкти, позначає їх як можливі предмети для своєї наукової роботи й аналізу. Як наслідок, предмети також будуть об'єктивною дійсністю, оскільки їх існування є незалежним від діяльності людини.

Від дослідника може залежати лише безпосередній розподіл об'єкта. Однак, як тільки особа позначила об'єкт, він стає для неї предметом дослідження. Це характерна людська риса – перетворювати об'єкт на предмет дослідження. Виокремленні з об'єктивної дійсності розрізнені об'єкти, переформуються на предмети діяльності, і кожен із таких об'єктів може перетворитися на предмет будь-якої спеціальної науки.

Предмет й об'єкт наукового дослідження можуть бути *основним* і *другорядним*. Деякі науковці загалом не розмежовують ці поняття й об'єднують їх. Проте такий підхід не можна вважати повною мірою коректним. Визначившись із предметом й об'єктом дослідження, дослідникові необхідно дати їм загальну оцінку, до якої він буде звертатись у процесі всієї наукової роботи. Предмет конкретизується в меті дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вже на початку дослідження важливо сформулювати **мету**, яку потрібно досягнути. Як відомо, *цілеспрямованість* – є найголовнішою властивістю діяльності людини, що відрізняє її як від несвідомої поведінки тварин, так і від безладних, не керованих метою вчинків людини. Насамперед людина описує уявне зображення того, що їй потрібно в майбутньому, вибудовує його у своїй свідомості, здійснює так зване «випереджальне відтворення реальності».

Науковці дають різні *тлумачення* поняття «мета наукового дослідження».

Так, Галина Цехмістрова вважає, що **мета наукового дослідження** – це те, «чого в загальному вигляді потрібно досягти в результаті дослідження».

Наталія Малюга розуміє під **метою наукового дослідження** «запланований результат, який має бути конструктивним, тобто спрямованим на вироблення суспільно корисного продукту з кращими, ніж були раніше, показниками якості або процесу її досягнення».

А Олександр Колесников розглядає її як «визначення конкретного об'єкта й всебічне, вірогідне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також одержання корисних для діяльності людини результатів, впровадження у виробництво й одержання ефекту».

Попри деякі розбіжності цих формулювань, між ними є й спільне. Мета наукової роботи передбачає відповідь на питання «*що хоче одержати дослідник і яким має бути цей результат?*». До того ж із цього формулювання має бути зрозуміло:

- що досліджується;
- для чого досліджується (суспільне значення);
- яким шляхом досягається результат.

Чітке розуміння мети дослідження є передумовою цілеспрямованої діяльності дослідника. Тому формулювання мети зазвичай починається словами: «*розробити методiku (модель, критерії, вимоги, основи)*», «*обґрунтувати...*», «*виявити...*», «*розкрити особливості...*», «*виявити можливості використання...*». Вона може бути пов'язаною як з теоретичними, так і практичними питаннями. Зазвичай її вбачають у:

- виявленні залежностей між певними факторами;
- встановленні умов усунення недоліків;
- розкритті чи окресленні можливостей удосконалення процесів;
- виявлення зв'язків між різними явищами;
- пізнанні закономірностей і тенденцій розвитку.

Цілі наукового дослідження класифікують за певними **видами**:

- ✓ основні;
- ✓ допоміжні;
- ✓ теоретичні;
- ✓ практичні.

Основна мета наукового дослідження – це передбачення його результату, визначення оптимальних шляхів розв'язання завдань. **Допоміжні цілі**

наукового дослідження можуть бути спрямовані на різні аспекти розв'язання основних цілей.

Обов'язковим атрибутом більшості наукових досліджень є **практичні цілі**, через які реалізується практично-перетворювальна функція дослідження.

Якщо основна мета формулюється як **теоретична**, то розробляючи програму дослідження головна увага приділяється вивченню наукової літератури з визначеного питання, побудові гіпотетичної загальної концепції предмета дослідження, чіткої семантичної й емпіричної інтерпретації вихідних понять, виділенню наукової проблеми й логічному аналізу робочих гіпотез. Якщо ж мета пов'язана з дослідженням нових феноменів, то більша увага приділяється розв'язанню **методичних завдань**.

Мета наукового дослідження – *ідеальне бачення результату*, який спрямовує наукову діяльність людини. Дослідник для досягнення поставленої мети й перевірки положень сформульованої їм гіпотези виділяє конкретні **завдання дослідження**.

Отже, мета наукового дослідження орієнтує на його *кінцевий результат*, а завдання дослідження формулюють питання, на які необхідно отримати відповідь для реалізації окресленої мети. Можна зазначити, що завдання конкретизують способи досягнення мети. Вони дають уявлення щодо спрямованості наукового дослідження й розкривають його мету, до того ж у своїй сукупності бути адекватними цій меті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдання наукового дослідження – засоби реалізації мети дослідження, які розкривають послідовність основних кроків, необхідних для досягнення поставленої мети.

У сучасній науці використовується багаторівнева **класифікація наукових завдань**:

1. за *функціональним призначенням* (змістовні, організаційні, методичні);
2. за *науковим рівнем* (теоретичні, емпіричні, логічні, статистичні, аналітичні, експериментальні);
3. за *часом виконання* (постійні, тимчасові).

Так, **змістовні завдання** охоплюють пошук відповідей на питання:

- що становить явище, яке вивчається;
- яка його структура та функції;
- як проходить процес, що вивчається;
- що впливає на хід процесу, що вивчається;
- які фактори визначають явище, що досліджується?

Методичні – містять завдання для розроблення методичних документів та їхнього тестування.

Організаційні завдання відповідають на питання:

- що треба зробити;
- якою є послідовність кроків із теоретичного аналізу, збирання, оброблення та аналізу інформації, визначення можливих рішень.

Теоретичні завдання наукового дослідження розв'язуються за допомогою певного комплексу висновків, що спираються на наявні в науці знання й факти.

Емпіричне завдання наукового дослідження – це завдання, що реалізується через спостереження об'єктів, фіксацію фактів, проведення експериментів, установлення співвідношень, зв'язків, закономірностей між окремими науковими явищами.

Логічні завдання розв'язують методами логічного аналізу наукового знання, яке існує у вигляді окремих суджень або цілих систем.

Статистичні завдання наукового дослідження розв'язуються на підставі методів статистичного аналізу, використовуючи можливості математичної статистики.

Аналітичні завдання наукових досліджень виступають здебільшого в ролі елементів розв'язання експериментальних завдань. Розв'язання аналітичних завдань полягає в отриманні точних експериментальних відомостей із математичним описом процесів, що досліджуються, або за допомогою математичної форми подання результатів дослідження.

Експериментальні завдання наукових досліджень розв'язуються на підставі цілеспрямованого керування змінами стану окремих сторін або відношень об'єкта дослідження й точного опису фактів, що відбивають відповідні зміни стану самого об'єкта.

Постійні завдання дослідження – це завдання, які вивчаються на всіх етапах наукового дослідження, а **тимчасові** – лише на конкретних.

Кількість завдань дослідження має бути мінімальною (переважно 4-5 завдань). Єдиного стандарту з цього приводу немає й не може бути, але загальними тенденціями для їх формулювання є такі:

✓ **перше завдання** пов'язують із виявленням, уточненням, поглибленням, обґрунтуванням сутності, природи, структури, законів функціонування й розвитку об'єкта, що вивчається;

✓ **друге завдання** спрямовують на аналіз реального стану предмета дослідження, динаміки, внутрішніх розбіжностей розвитку;

✓ **третє завдання** спрямоване на розкриття загальних способів перетворення об'єкта, на побудову його моделей, виявлення умов ефективного функціонування та експериментальну перевірку;

✓ **четверте завдання** пов'язують із виявленням шляхів і засобів підвищення ефективності досліджуваного явища, процесу тощо;

✓ **п'яте завдання** присвячують створенню, розробленню конкретних методик і технологій, практичних рекомендацій з їхнього використання.

Фактично, завдання наукового дослідження мають дати уявлення про те, що слід зробити для розв'язання поставленої в науковій роботі проблеми.

Отже, завдання наукового дослідження можна визначити як *часткові*, порівняно *самостійні* цілі стосовно загальної мети в конкретних умовах для перевірки окресленої в конкретному дослідженні гіпотези.

Під час формулювання завдань наукового дослідження можливі **помилки**, типовими з яких є:

✓ заміна завдань на етапи дослідження (наприклад, «Вивчити науково-методичну літературу з проблеми дослідження»);

✓ заміна завдань на методи дослідження (наприклад, «Проаналізувати науково-методичну літературу з проблеми дослідження»).